

a földreform végrehajtásában, mások pártok megszervezésében, ifjúsági mozgalmak megindításában tevékenykedtek. Az új helyzetben azonban érezni kezdték, hogy kicsúszik lábuk alól a talaj, ha nem tanulnak tovább. Ez a kezdeti lendület elég volt ahhoz, hogy még tisztábban érezzék szakmájukban a zsákuccát: az újonnan felmerült kérdésekre eddigi módszereikkel nem tudtak választ adni. Az Eötvös Collegium sajátosága mindig az volt, hogy olyan módszereket adott tanítványai kezébe, vagy hozzásegítette őket olyan módszerek kidolgozásához, amikkel problémáikra választ kaphattak. Így fordult most a társadalomtudományok felé a figyelem.

S az az igazság, ami tudományukban kivezeti őket a zsákuccából, ki fogja vezetni őket a „ma még majd minden pórusából nyomasztó, bénító ködöt kigőzölgő magyar társadalmi valóság“ zűrzavaraiból is.

Az Eötvös kollégisták tudják, hogy új tudós- és tanár-életforma kialakítása vár rájuk, s ezzel járulhatnak tudásuk szerint legjobban hozzá az új társadalom kialakulásához. Az írástudó értelmiség szerepe mindig az volt, hogy megfogalmazza a társadalmi valóságot. Csak az a kérdés, hogyan? Ki számára? A tudás szeretetével, a haladás irányában, a nép számára!

AZ EÖTVÖS COLLEGIUM A MÉRLEGEN?

(Hozzászólás Lakatos Imre cikkéhez.)

Lakatos Imre a *Valóság* legutóbbi számában mérlegre tette az Eötvös Collegiumot. Az a benyomásom azonban, hogy csak a mérleg egyik serpenyőjét rakta tele és így nem csodálható, hogy torz kép alakult ki.

Nézzünk szembe a kérdéssel.

Az Eötvös Collegiumban a progresszivitás előfeltételei és körülményei egészen mások, mint a Györfly Kollégiumban. Éppen Lakatos Imrének, mint marxistának, több figyelmet kellett volna szentelnie a két kollégium különböző társadalmi összetételének. A Györfly Kollégiumban paraszt- és munkásfiatalok gyűltek össze, akiket osztályharcos ideológiában nevelve nagyobb nehézség nélkül lehetett a népi demokrácia ifjú értelmiségi élesapatává formálni. Az Eötvös Collegium ifjúsága viszont, egy-két kivételtől eltekintve, polgári származású bölcsészekből áll. Ennek az oka nyilvánvaló: az Eötvös Collegium, hogy magas tudományos képzést nyújthasson, magas előképzettséget követel. A múlt hibás iskolarendszere következtében jóformán csak a polgári családoknak volt módjuk arra, hogy fiaik számára a középiskolai tanulmányok során elérhető legszélesebb műveltség megszerzését lehetővé tegyék. A kollégiumi felvételi vizsgák pedig a multban valóban a maximumot követelték. Mivel a proletárszármazású fiúknak nagyritkán volt csak módjuk, hogy már érettségizett korukban elérjék ezt a rendkívül magas intellektuális fokot, csak elenyésző számban kerültek a kollégiumba.

A felszabadulás tehát, ellentétben a Györfly Kollégiummal, egy polgári összetételű ifjúságot talált az Eötvös Collegiumban. Ettől várta Lakatos azt, hogy egyszeriben, mint harcos szélsőbaloldali gárda aktívan szálljon síkra a Györfly Kollégium mellett, vagy esetleg mögött, tisztán politikai jellegű célokért. Hogy nem ez történt, azon tárgyilagosan gondolkodó fő egy percig sem csodálkozhat. A kollégisták túlnyomó részének nem volt proletár „osztályélménye“, amelynek eredményeképpen ez a magatartás megszülethetett volna. A kollégistáknak óriási utat kellett megtennünk ahhoz, hogy a népi demokrácia aktív harcosai legyenek: fel kellett számolniuk polgári életformájukat. A tapasztalat azt mutatja,

hogy polgári elemek csak akkor képesek erre, ha magas szellemi képességüknél fogva meggyőződnek a polgári társadalmi rend esődjéről, világszemléletének túlhaladott voltáról és ezután intellektuális felelősségük arra kényszeríti őket, hogy felszámolják eddigi álláspontjukat. A kollégisták számára egyedül ez a lehetőség kínálkozott egy számottevő haladó gócpontjá váló átalakuláshoz.

Az intellektuális felelősség pedig igenis megvolt az akkori kollégistákban! És éppen ez a felelősség követelte, hogy megismerkedjenek mindazzal, amitől eddig el voltak zárva, elsősorban a marxizmus irodalmával. A kollégisták valóban mohón vetették rá magukat Marx, Lenin, Lukács György írásaira. (Aki 1945 nyarán és őszén a Kollégiumban volt, az tudhatja, hogy a *mohó* szó nem túlzás.) Az akkori kollégisták nagyrésze és elsősorban a legkiválóbbak, az „elit“, amelyben a legmélyebben élt az intellektuális felelősség a megismert igazságok iránt, ezek hatására következetesen felszámolva polgári multját, a szocializmus hívének vallotta magát. Jórészüik belépett a kommunista pártba, de a pártönkívüliek jelentős része is radikális, haladószellemű, esetleg egyenesen marxista lett.

Ez volt tehát a Kollégium felszabadulás utáni fejlődésének első fázisa. A Györffy-kollégisták természetesen az Eötvös Collegiumot csak kívülről tudták szemlélni és éppen ezért nem értették meg, hogy nálunk a problémák csak ezen a bonyolultabb és ezért szükségszerűen hosszabb úton oldódhatnak meg. Ezt a természetzerű folyamatot a kollégisták lagymatagságának vélték, ami több sajnálatos félreértésre adott okot. Merőben helytelen Lakatosnak az az állítása, hogy csak a Györffy Kollégium beavatkozásának köszönhető, hogy a Kollégium nem szorult teljes izolációba, mert éppen a Györffy Kollégiumnak ez a merev állásfoglalása okozta, hogy a kollégisták elkedvetlenedve vetették észre, hogy problémáik megoldásában a Györffy-kollégistákra alig számíthatnak.

De mi történt később? Az a nemzedék, amely szembefordult saját osztályával és a népi demokrácia hívévé vált, legnagyobb részt befejezte tanulmányait és kiköltözött az Eötvös Collegiumból. Az újabb évfolyamok a középiskola felső osztályait a háború végének nyomasztó éveiben végezték. Ennek egyenes következménye volt, hogy náluk az intellektuális színvonal nem érte el az Eötvös Collegiumban szokásos fokot. Ez mindenképpen súlyos eset lenne, de most kétszeresen tragikus, mert mint mondtuk, csak a magas szellemi képzettségen keresztül várható a polgári származású kollégisták haladó irányba való átlendülése.

Ez az ifjabb évfolyamok nagyrésznél nem is következett be, ami súlyos hasadást okozott az Eötvös Collegium ifjúságán belül. Ennek a külső körülmények által determinált sajnálatos belső válságnak a leküzdése azonban állandóan napirenden van. A haladó szellemű kollégisták ennek érdekében szorgalmazták az ötödik évfolyam tagjainak a bentmaradását, mert az ő progresszivitásuk nélkülözhetetlen a nehézségek leküzdésére. A vázolt középiskolai nivótlanosság miatt érthető, hogy a kiválasztás nehezebb volt, mint bármikor és emiatt olyanok is bejuthattak az Eötvös Collegiumba, akik nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Mivel szellemi erejük nem volt elégséges ahhoz, hogy osztálykötöttségeiket áttörjék, akadályozták az Eötvös Collegium fejlődését is. Ezért vetették fel állandóan a kollégisták a szelekció szükségességét és a felvételek kérdését. Az ötödév bentmaradásához az igazgatóság hozzá is járult, de szelekció, sajnos, nem volt és a legutóbbi felvételeknél sem érvényesültek az ifjúság felső progresszív évfolyamainak a szempontjai.

Mindezeknek az a következménye, hogy az elkövetkezendő években az Eötvös Collegiumot az elnivótlanodás és a jobbratulódás veszélye fenyegeti. Így éppen azokat a féltett és mindig büszkén hangoztatott értékeit veszítene el, melyek naggyá tették. Pedig még néhány évig elsősorban középosztályi származásúak fognak a Kollégiumba be-

kerülni. Csak mikor az új iskolapolitika megtermi a maga gyümölcseit, akkor lehet majd számítani nagyszámú paraszt- és munkásszármazású fiúra.

Központi problémává vált ezért — jobban, mint bármikor — a színvonal kérdése. A felvételeken fog állni vagy bukni az Eötvös Collegium sorsa és azon, hogy az esetleges gondos felvételek után a bejutott fiatal bölcészeknek tud-e majd a Collegium lehetőséget nyújtani arra, hogy olyan magas tudományos felkészültségre tegyenek szert, amelyre támaszkodva megszabadulhatnak polgári szemléletüktől, mert csak így válhatnak a magyar tudományosság és kultúrpolitika haladó szellemű gárdájává.

Nagyon sok függ tehát a kollégiumi óraktól, kollégiumi oktatástól. Milyen legyen ezeknek a szelleme? A válasz könnyű: a tudományos nevelés az *Eötvös Collegium régi szellemében* történjék. Lakatos éppen az ellenkezőt állította. Szerinte az Eötvös Collegiumnak, ha fenn akar maradni, szakítania kell a hagyományos „kollégiumi szellem“-mel. Azért jutott ő erre az eredményre, mert „a kollégiumi szellem“ fogalmát — bár kommunistától ezt nem varnók — metafizikusan fogta fel. Ha azonban dialektikusan nézzük, egészen más bontakozik ki ebből a sokat emlegetett és talán kissé elmitizált „kollégiumi szellem“-ből.

Itt nekünk is vissza kell térnünk — akár csak Lakatosnak — az Eötvös Collegium úgynevezett „nagyjaihoz“. Lakatos ezek között Szekfűt, Szabó Dezsőt, Horváth Jánost és Kereszturyt emlegeti. Itt helyre kell igazítanunk őt. A Collegium úgynevezett „nagyjaiként“ a Collegium *első nemzedékét* szokták érteni, Keresztury Dezső a Collegium *második nemzedékéhez* tartozik. Lakatos csak azért emelte őt az első nemzedékbe, mert céljának az felelt meg, hogy a „nagyok“ címen az Eötvös Collegium azon kiválóságait gyűjtse össze, akikről elmarasztaló mondanivalója volt. De nem említi viszont Kodályt, akit mindig Szabó Dezső, Szekfű Gyula és Horváth Jánossal együtt emlegetnek. Kodályt szándékosan elhallgatja Lakatos, Szabó Dezsőnek a Collegium életében való jelentőségét pedig túlbecsüli.

Reflektálnunk kell azonban arra, amit Szekfűről és Horváthról ír, akiket valóban a kollégiumi szellem letéteményeseinek tekintenek. Lakatos igen különös, mondhatnám nem egészen becsületes módszerrel veti fel velük kapcsolatban a problémákat. Megállapítja mindkettőjük-ről és általában a régi kollégistákról, hogy indulásukkor haladó szellemet és szempontokat képviseltek, de progresszivitásuk hol szűkebb, hol tágabb korlátokba ütközött, amiket Lakatos szerint a Collegiumnak köszönhettek. Ez a beállítás teljesen hamis. A régi Eötvös Collegium a milléniumi korszak feudál-kapitalista társadalmában egy határozott és következetes polgári álláspontot képviselt. Lakatos némi maliciával állapítja meg ugyanezt, holott akkor ez volt a leghaladóbb, amit a Collegium magának kialakíthatott. Ehhez hozzátartozott a német imperializmussal való szembenállás és a nyugati demokratikus népek felé való orientáció. A Collegium első nemzedékének tudományos működésében tehát ezek a szempontok érvényesültek és ennek következtében vált tudományos életünkben olyan rendkívül nagyra ez a generáció.

Ez a haladó szellem azonban valóban nem volt olyan mértékű, amilyen lehetett volna, természetesen voltak korlátok, amint Lakatos állítja, Csakhogy az okok éppen fordítva érvényesek. A Collegium nevelése és szelleme jelentette a progresszivitást és a szerencsétlenül fejlődött magyar társadalom, illetve ennek a Collegiumon belül is bizonyos mértékig ható nyomása jelentette a korlátokat.

De nézzük most meg éppen Szekfű és Horváth munkásságában, hogy miben állt az a bizonyos haladó tudományosság. Fel kell tételeznem, hogy Lakatos csak nagyon felületesen ismeri Szekfűt és Horváth műveit, mert egy marxistának feltétlenül észre kellett volna vennie, mennyire a materialista szellemű történet-, illetőleg irodalomtörténet-írás felé egyengetik az utat, még ha tudtukon kívül is, jóllehet mindkettőn beletartoznak az úgynevezett szellemtörténészek csoportjába.

De mennyire különböznek általában a kollégista szellemtörténészek a többi szellemtörténésztől! Szeffű és Horváth is műveikben, mégpedig elsősorban a későbbiekben — melyekről Lakatos rosszalólag ír — a magyar mult minden eddiginél reálisabb feldolgozásához jutnak el. Szeffű például a 16. század magyar történelmének fő problémáit a Mohács után kialakult nagybirtokrendszerből vezeti le, a 17. században pedig az abszolutizmus és feudális rendiség harcát domborítja ki; Horváth középkorvégi kolostori irodalmunk fellendülésének okait nem eszmeáramlatokban, hanem a hazai szerzetesrendek belső szervezeti problémáiban találja meg, a 16. század irodalmiságáról szóló alapvető megállapításait pedig az íróknak a nagybirtokos főnemességtől való függésére építi. Új hangok és új jelenségek ezek a magyar történeti és irodalomtörténeti kutatásban: szellemi jelenségeket reális, társadalmi tényekből magyaráznak. A materialista történésznek tulajdonképpen már csak ezeket a reális tényeket kell a termelő erők változásának és az osztályharcnak a kategóriáiban elhelyezni.

Hogy politikai álláspontjuk nem volt ennyire progresszív, az kétségtelen, bár éppen Szeffű volt az, aki megtette, amit Lakatos annyira hiányol: aktívan ellenállt a fasizmusnak. Azt hiszem, a tudósra is érvényes Lukács György megállapítása: „Mintha a komoly nagy realistáknál közönyös lenne a világnézet, a politikai állásfoglalás. Bizonyos fokig így is van... a történelem részére az a perdöntő, hogy milyen világképet ad, hogy mit hirdet a mű és másodlagos, hogy ez mennyire egyeki meg a művész nézeteivel.“ (Balzac, Stendhal, Zola.) A kollégisták éppen azt nézik Horváthnál és Szeffűnél, hogy mit hirdetnek munkáik és nem politikai nézetüket. Mert kire gyakorol az hatást, hogy Horváth a „Napkelet“-ben írt és ki követi Szeffűnek azt a politikai vonalát, amit már ő is túlhaladott?

Természetesen nem arról van szó, hogy az Eötvös Collegiumban most Szeffű—Horváth-epigonok nevelődjenek, hanem *tovább kell menni azon az úton, amit ők megmu'attak*. A mostani kollégista nemzedéknek az a feladata, hogy olyan óriási lépéssel vigye előre az egyes tudományszakokat, mint az első kollégisták tették. A Collegium szellemének lényege tehát azt kívánja a kollégistáktól, hogy mindig a leg-haladóbb irányzatot kövessék a tudományokban. Ezért fontos, hogy a marxizmus irányában mélyítsék el tudásukat, mert éppen a történelmi materializmus és a dialektika teszi lehetővé, hogy új, nagy eredményekre juthassanak el.

A régi Collegium és a régi kollégisták követése tehát nem azt jelenti, hogy utánozni kell azt, amit ők csináltak, hanem hogy ugyan-azt a funkciót kell betölteni, amit ők betöltöttek.

*

És végül állítsuk Lakatos cikkét is a mérlegre.

Az Eötvös Collegiumban valóban baj van. Ez igaz. A kollégisták egy részénél ma még probléma, hogy a haladásban az élen járjanak-e vagy pedig ugyanolyan elzárkózásba vonuljanak, mint az ellenforradalom és a fasizmus idejében, mikor ez indokolt magatartás volt. Éppen Lakatos fogalmazta meg egyszer nagyon ügyesen egy beszélgetés alkalmával az Eötvös Collegiumnak ezt a súlyos problémáját: „Míg a Györffy Kollégium problematikája már a népi demokrácia problematikája és már az a kérdés náluk, hogyan és miképpen építsük ki ezt az új éleformát, addig az Eötvös Collegium egy része még ott tart, hogy a következetes népi demokrácia híve legyen-e vagy sem.“

Egy azonban bizonyos. Aki a Kollégiumba bejut, az balra tolódik ma is, ha nem is a kívánt mértékben. Furcsa tehát Lakatosnak az az állítása, hogy csak a polgári ideológia nyomása érvényesül a Collegiumban. A polgári ideológia képviselői éppen az ellenkezőről panaszkodnak.

A progresszív Eötvös-kollégisták mindent elkövetnek, hogy a Colle-

gium ismét a haladás élvonalába lendüljön. Ehhez azonban a baloldal részéről megértésre és jóindulatú támogatásra van szükségük, nem pedig a tárgyilagosságtól távolálló cikkekre és a tények rosszindulatú beállítására.

Klaniczay Tibor

IRÁSTUDÓKNAK VALÓ

Egyszer volt, hol nem volt, volt Athénben Krisztus előtt az ötödik században egy elszánt kíváncsi ember, úgy hívták, hogy *Chairephon*. Ez a *Chairephon*, minthogy nagyon kíváncsi volt, még azt is tudni akarta, hogy ki a legokosabb a világon. Elment hát Delphoiba és megkérdezte a legbölcsebbtől, magától Apollón istentől. Apollón meg azt felelte, hogy „okos ember *Sophokles*, még okosabb *Euripides*, de a legeslegokosabb mégis csak *Sokrates*“. Bámult is *Sokrates*, amikor azt hallotta, hogy ő a legokosabb, mert eddig ő bizony csak azt tudta magáról, hogy ő aztán igazán semmit se tud. Hamar el is határozta, majd megmutatja ő az istennek: nem mondott igazat, mert talál ő magánál még ezerszerre okosabbat is. Mingyárt el is ment egy pár politikushoz, akiket nagyon okos embereknek tartott, de pörüljárt velük: kiszült, hogy mégse olyan okosak. Utánuk a költők és az írók kerültek sorra, akiket *Sokrates* igazán nagyon okosoknak tartott. Hogy is ne tartotta volna ezeket okos embereknek, hiszen ők írták azokat a nagyszerű tragédiákat meg dithyrambosokat. Elment hát hozzájuk *Sokrates* és kikérdezte őket arról, amit írtak. De a költők csak ötöltek-hatoltak, hímeztek-hámoztak és hamarosan rájött *Sokrates*, hogy ezek — bármilyen kiváló költők legyenek is! — nem értik ám még a saját műveiket sem...

Platon számol be erről a történetről, amelynek utolsó mondatai azt a gondolatot pedzik, hogy a költői, a művészi alkotás nem tudatos, ösztönös és ezért gyakran maga az alkotó tud legkevésbé számot adni róla. Bizony a költők és írók nem mindig értik helyesen saját műveiket. Gyakran azonban még a kortársak írásait is félreértik, sőt félremagyarázzák. Egyszerűbb esetekben az ilyen félreértésnek az oka a pályatárs elfogultsága, féltékenysége. Mi most nem erről beszélünk. A közelmúlt és napjaink irodalmából tömegesen idézhetnénk példát arra, hogy íróink — minden bizonnyal legjobb akaratuk ellenére is — néha milyen helytelenül ítélik meg egymás műveit. Előfordul pl. az is, hogy egyik-másik írónk irodalmi kritikájában olyan kijelentésekre ragadtatja magát, amilyenekkel a közönséges halandó egyszerűen semmit se tud kezdeni. Vas István pl. legutóbb meg akarván „védeni“ Kosztolányit illetéktelen „támadásom“ ellen (*Magyarok*, 1947, 57. kk.), kijelentette, hogy „Kosztolányi... Petőfi mellett *legközvetlenebb* költője a magyar irodalomnak“ (*sic!*). Nem beszélve most arról, hogy rászorult-e a „védelemre“ Kosztolányi és „támadtam-e“ én az ő művét, bevallhatom, hogy ezt a Petőfi—Kosztolányira vonatkozó megállapítást egyáltalán nem értem. Vajjon mire gondolhatott Vas István, amikor ezt leírta? Mert akárhogy töröm is a fejem, semmi közös vonást Petőfi és Kosztolányi költészetében bizony nem találok. Gondos filológus persze, hogy kideríthetne valamiféle „rokonságot“ a kettő között, de ez aligha lenne sokkal több, mint pl. az, amely egyfelől Kosztolányi, másfelől pedig Balassa vagy akár Zrinyi között is „kimutatható“. Ha viszont nagyon erőltetem az összehasonlítást, nekem sokkal inkább az jut eszembe, hogy Petőfi „A XIX. század költői“ c. versében azt írta:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félre tedd.